

Településtörténet

Zenta mezőváros és a Tiszai korona-kerület

A középkori Szintarév helyét már elmosta a Tisza, de e fontos átkelőhely és a tiszai víziút forgalma bizonyára évszázadokon át kedvezően befolyásolta a város fejlődését.

Zenta valószínűleg a honfoglaló magyarok egyik téli szálláshelyéből formálódott állandó településsé a XII. század folyamán a Sente-Mágocs nemzetség birtokaként. A XIV. század derekán már a budai káptalan tulajdonaként szerepel. A tatárjárás során elpusztul, de a XV. század közepére mezővárosi szintre fejlődik. A céhekbe tömörülő iparosok számára a káptalan szabadalmakat szerez, a jobbágyoknak szabad végrendelkezési jogot biztosít, és a mezővárost is felruházza alapvető önkormányzati jogokkal. Mindez magával vonja azt, hogy Zenta II. Ulászlótól 1506-ban megkapja a szabad királyi városi rangot. Az új kedvezményektől várt további fejlődés elmarad, ugyanis 1526-ban a mohácsi mezőről hazafelé tartó török csapatok kifosztják és felgyújtják Zentát. A túlélőknek csupán a töredéke marad vidékünkön.

A török háborúk és a portyázó harcok a Kárpát-medence egész területén nagy károkat okoztak. Akadtak vármegyényi területek, ahol a török uralom végére teljesen kipusztult a középkori népesség.

A törökök számára súlyos vereséget hozó zentai ütközet megszabadította az egész Bácskát az oszmán fennhatóságtól. A karlócai békével (1699) végérvényessé vált a zentai csatában kivívott győzelem, majd a pozsareváci békével (1718) a mai Vajdaság egész területe felszabadult.

A bécsi kormányzat megszervezte a Tiszai határőrvidéket, mivel a Tisza–Maros-szögből még mindig fenyegetett az ellenséges betörés veszélye. A Tisza mentét ebben az időben túlnyomórészt szerbek vagy más délszláv népcsoportok lakták, akik részint a török hódoltság alatt is itt éltek, részint pedig a nagy szerb vándorláskor (1690 után) menekültek ide Szerbiából.

1740-től kezdve a magyarok tömegesen költöztek vissza a Bácskába, mert itt ekkor még nem voltak úrbéri terhek. A XVIII. század közepe táján egymás után

jöttek létre mezővárosaink. 1750-től Ókanizsa és Topolya, 1755-től Zenta, 1760-tól Ada, 1767-től Péterréve és Óbecse, 1805-től Mohol, 1806-tól Bácsföldvár népült be újra.

1751-ben Mária Terézia adománylevelével néhány Tisza menti község (Zenta és még kilenc) kiszakadt a vármegyékből, és önálló szabadalmazott Tiszai korona-kerületté alakult. A kerület

központja Óbecse lett, melyet az első kiváltságlevelél Ókanizsával és Zentával együtt mezővárosi rangra emelt. Ezzel együtt járt a vásártartási jog is. A mezővárosok tehát környékük piachelyévé váltak, amit az évi két *vásár tartását biztosító okmány* is igazol.

A Tiszai határőrvidék felszámolása után Mária Terézia földet adományozott a leszerelő szerb határőröknek, a szabad katonaélet

kárpótlására Ókanizsa, Martonos, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve, Szenttamás és Földvár községeket szabadalmazott kamarai kerületté szervezte. A volt határőrök nagy része azonban ragaszkodott korábbi életformájához, és inkább áttelepült a Temesi bánságba és a titeli Sajkás-kerületbe, illetve kivándorolt Oroszországba.

A megfogyatkozott lakosságot a kamara 1750–60 táján új te-

Főtér piaccal. 1890-es évek. Zenta. VMf. sz. n.

lepesekkel pótolta. Zentára jársági és nagykunsági magyarok és Hont megyei szlovákok, kisebb számban más nemzetiségűek is jöttek.¹ Mérföldkőnek számított az 1774-ben kiadott II. privilégium, amelyben Mária Terézia királynő a Tiszai kerület római katolikus lakosságát az ortodoxokkal egyenlő jogokkal ruházta fel.² 1780-ra így kialakult a magyar lakosság túlsúlya.

Az egykori határőrvidék belső életében végbement változásokat jól szimbolizálja a *Tiszai korona-kerület községségeinek új, közös pecsétje*, melynek mezőjében egy katonaruhás alak egyik kezében kardot tart, a másikkal pedig ekevasra támaszkodik. A határőrvidék felszámolása, illetve a korona-kerület létrehozása meghozta a vidék újbóli polgárosodását. A Tiszai korona-kerület lakosságá-

nak jogait és kötelezettségeit az 1751-ből, 1774-ből, 1800-ból való kiváltságlevelek rögzítették.

Az 1797-ben készült első *zentai birtokkönyv* már erős vagyoni differenciálódást tükröz. Az 1800-ból való *harmadik adománylevél* a vagyonos rétegek érdekeinek megfelelően szabályozta a kerület közigazgatási és vagyoni jogi helyzetét. Ettől kezdve az új betelepődőket nem illet-

Utcarészlet a zsinagógával. Ada. XX. század eleje. VMf. 5687.
Repr.: Kulcsár Veronika, 1980.

1 Dr. Égető Melinda: Újjátelepülés. A Zentai Múzeum állandó kiállításának kalauza. Zenta, 1976.

2 Iványi István: Martonos község története. Bács-Bodrogh Vármegye Történelmi Társulat Évkönyve. 1896. 55. Gyetvai Péter: A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete. I. kötet. Kalocsa, 1992. 215.

ték meg a kiváltságok, nem juthattak földbirtokhoz sem.

Az egykor kollektív kiváltságokkal felruházott, tulajdonképpen önkormányzattal rendelkező paraszti közösség a XIX. század végére konzervatív berendezkedésű paraszttársadalommá fejlődött.

A föld egy jelentős közép-birtokos réteg kezében koncentráldott. A nincstelen rétegeket felszívó ipar hiányában ez vezetett a XIX–XX. század fordulóján a délebbi, ritkábban lakott területekre való elvándorláshoz és kivándorláshoz.

Iparosok, kézművesek

Az iparosság letelepítésére nagy gondot fordított a bécsi udvar. A letelepedő iparosok ingyen kaptak telket, a házépítésre pedig kölcsönt és építőanyagot.

Magyararkanizsai városháza. XX. század eleje. VMf. 5689. Repr.: Kulcsár Veronika, 1980.

Zentán az iparosok számát illetően az 1720-as lakosság-összeírás szerint még csak egy-egy ács, csizmadia, molnár, kereskedő, hét fuvaros, öt halász és néhány kézműves működött.

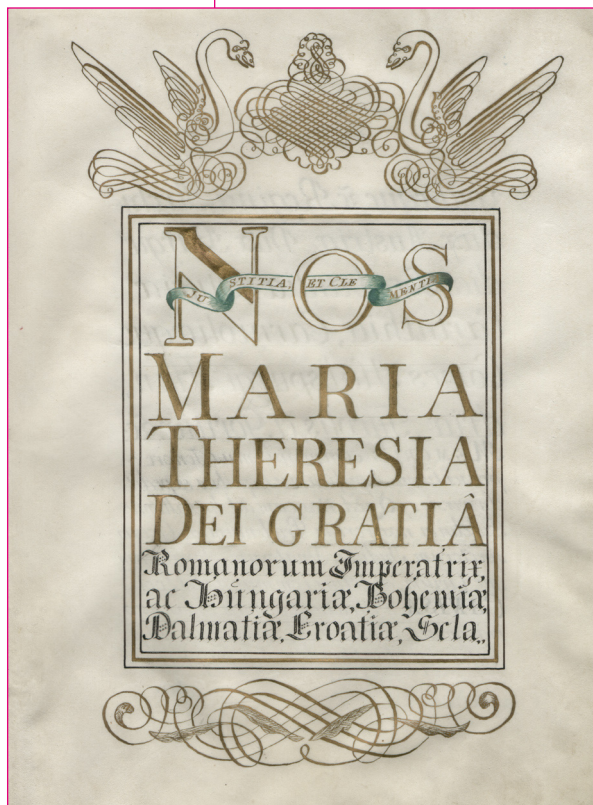
Az összeírás a felsoroltakon kívül említi ugyan még más mes-

terek nevét is, de nem tudjuk, mivel foglalkoztak. A mezőgazdaság prioritása mellett a kibontakozó kereskedelem és áruigény kihat az ipar elterjedésére. A tűzvész (1769) utáni fellendülés eredményeként 1774-ben már 54 iparost tartanak nyilván, és szá-

muk állandó növekedést mutat. A kezdetleges kézműipar főleg az állattenyésztés és növénytermesztés nyersanyagát feldolgozó iparnak kedvez, köztük a század végén fellendülő malomiparnak (vízimalmok).

Mária Terézia kiváltságlevele Zentának, amely vásár- és piactartásra jogosítja fel a várost. 1751.
ZTLf. 001.4.

Mária Terézia kiváltságlevele piac- és vásártartás engedélyezéséről Ókanizsa községnek. 1751.
ZTLf. 001.5.

A megszorodott iparosság a XVIII–XIX. század fordulójára a szervezkedés első stádiumába lép. Az 1808-as megyei rendelet szerint a tűzvédelemben az iparoscéhek kötelesek részt venni.

Zentán 1815-ben alapították az első céheket. Ebben az időben a csizmadiáknak, a szűcsöknek, a takácsoknak, a kovácsoknak és az ácsoknak volt céhük. Kiállításonkon a *takácscéh privilégiuma*¹ és *szabályzata* látható. A lakato-

sok, asztalosok, üvegesek, esztergályosok 1823-ban kaptak szabadalmat.

Mire kialakultak az ipari műhelyek, és megerősödtek a céhek mint szervezetek, több vármegye – így Bács-Bodrog megye is – már 1831–32-től kezdve javasolta a céhek megszűnését. A XIX. század első harmadának közepén már az állami hatóságok szorgalmazták az ipar szabad fejlődését gátló akadályok eltávolítását. A

céhrendszer kereteinek tágítására azonban csak az 1848-as forradalom eredményeként került sor. A céhek feloszlása után feladataikat az ipartestületek vették át. A takácsok, szűcsök, csizmadiák, szabók, asztalosok, lakatosok, kovácsok, kerékgyártók, kötélgyártók a vásárokon értékesítették termékeiket. Zentán a múlt század végéig harmincféle mesterség virágzott. Sokáig működtek a fésűs- és mézeskalá-

Céhláda. 1815, Zenta. Fotó: Gergely József, 2003.

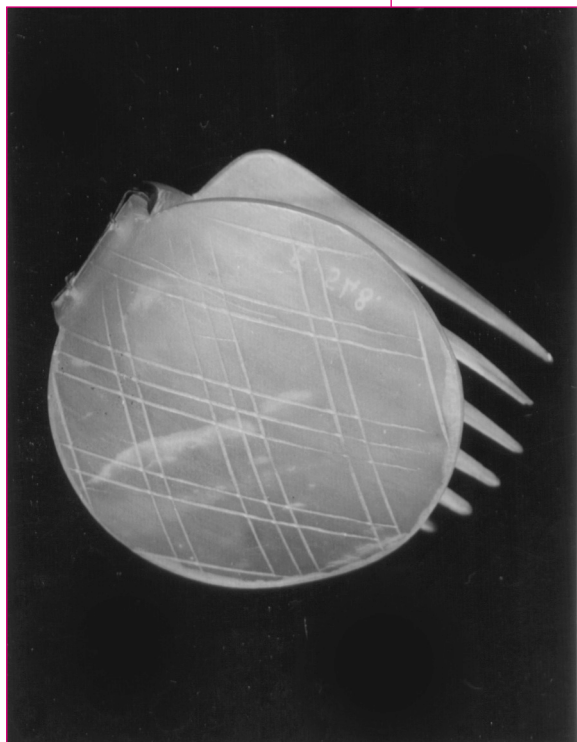
¹ ZTL. F. 001. A 7. számú iratanyag. Az adománylevelek és privilégiumok gyűjteményében őrzik az 1815. augusztus 11-én I. Ferenc császár által kiadott kiváltságlevelet a zentai takácscéh alapszabályairól, valamint a mesterek és inasok jogairól.

csos-mesterek. E foglalkozási ágakat kiállításunkon az adai, a moholi és a zentai mesterek szerzői és munkái képviselik (Labanc János fésűs, Ada; Sok Tibor fésűs, Zenta; Marija Matić mézeskalácsos, Mohol; Uroš Čikić mézeskalácsos, Zenta). A lakosságot a kereskedők, valamint a helyi és környékbeli iparosok látták el a szükséges iparcikkkel.

A hagyományos mesterségek mellett alkalmi háziipari ágazatok is kialakultak. A zsellérség egy része téli keresetét kisipari tevékenységgel pótolta. Híresek voltak a zentai *hálókötők*, *kosárfonók* és *tarhonyakészítők*. A régi kézműves-foglalkozások egy része teljesen kihalt, más részük új formában él tovább. A zentai piacon és a vásárokon ma is kínálja por-

tékáját az aprófaáru- és játékkészítő, a mézeskalácsos, a rongypokrócszövő és a kosárfonó.

A nagyipari üzemek a XIX. és a XX. században elsősorban a mezőgazdasági termelést szolgálták ki, gőzmalmok és szeszfőzdék alakultak, másrészt a vízi úthoz kapcsolódó fatelepek és gőzfűrésztelepek üzemeltek városunkban.

Csontfésű. 1910, Zenta–Felsőhegy.
E 548. fMV. 35434. Fotó: Papp Júlia, 1980.

Mézeskalácsforma – szív. XX. század eleje. Horgos.
EV 356. Fotó: Gergely József, 2003.